

O REMARCABILĂ LUCRARE DESPRE MONAHISMUL AUTOHTON

Preot .prof. dr. Vasile Muntean

Anul acesta (2014), în Editura Basilica a Patriarhiei Române s-a publicat „Istoria monahismului ortodox românesc de la începuturi până în prezent”. În Cuvântul-înainte, P. F. Patriarh Daniel precizează că e vorba despre primul volum dintr-o monografie mai amplă, o adevărată „trilogie”, intitulată *Monahismul ortodox românesc. Istorie, contribuții și repertoriizare* ; deci, în viitorul apropiat vor mai apărea încă două volume. Cel de față s-a imprimat după o muncă serioasă, depusă de anumiți clerici (dascăli de Teologie și nu numai), precum și de specialiști ai Academiei Române. Lucrarea însumează 1040 de pagini - *in quarto* - și cuprinde cinci părți: *Geneza monahismului creștin, Începuturile monahismului creștin la Dunărea de Jos, Monahismul ortodox în Evul Mediu românesc, Monahismul ortodox în perioada modernizării Statului român, Monahismul ortodox românesc după Marea Unire și până în prezent.*

Multiplele aspecte ale problemei au fost dezbătute cu o deosebită competență, textul fiind înzestrat - cum era de așteptat - cu excelente ilustrații alb-negru și color. Cititorul, fără să aibă o anume pregătire, va percepe ușor valoarea excepțională a acestei cărți care face cinste Patriarhiei noastre și Întâistătătorului ei. Din lipsă de spațiu nu intrăm în detalii, descriind cum se obișnuiește capitol cu capitol, ci vom aduce precizările ce se impun, în eventualitatea reeditării actualei lucrări. Tocmai din aceste sublinieri, orice lector își va da seama de diversitatea și importanța subiectelor tratate; îndreptările noastre vor fi făcute, firește, în spiritul criticii constructive, altfel zis *sine ira et studio*.

În primul rând, observăm că Evanghelia lui Toma – alcătuire apocrifă - nu a fost scrisă în secolul al III-lea (p. 11); ea s-a compilat către anul 140 (I. G. Coman, *Patrologie*, II, București 1985, p. 500 ; E. Pagels, *Evangheliile gnostice*, trad., București 1999, p. 12. M. Quesnel, în vol. „Originile creștinismului”, trad., Iași 2002, p.173, aduce în discuție alte două datări, mai vechi: anii 125-130 sau chiar 60-70). Azi nu se mai poate susține că, abia către jumătatea veacului al V-lea, s-a încercat crearea unei uniforme speciale pentru clerici (p.

14). Primele documente sigure, privind folosirea unor veșminte speciale la oficierea cultului creștin, sunt din veacul al III-lea (E. Braniște, *Liturgica generală*, București 1985, p.513) . Origen, după aceea, nu s-a afirmat ca recunoscut ermineut și în secolul al II-lea (p. 23, rândul 1 de jos) . Cauzele apariției ascetismului creștin, „de natură socială, economică, politică și evident, nu în ultimul rând, religioasă” (p. 27), trebuiau nuanțate după două lucrări de specialitate : K. Heussi, *Der Ursprung des Mönchtums*, Tübingen 1936 ; A. Guillaumont, *Originile vieții monahale*, trad., București 1998 , cărți ce le-am folosit în disertația personală, *Bizanțul și românii. Cercetare comparativă privind organizarea mănăstirilor*, ed. a 2-a, Iași 2005, pp. 43-44; ed. engleză, în EIBMBO, București 2009, pp. 37-38 .

Origen, faimosul tâlcuitor al Scripturii (amintit deja), nu a trecut la cele veșnice în 254 (p. 29), ci un an mai devreme (în p. 283: în anul 251 !). La regretatul patrolog I. G. Coman (*op.cit.*, p. 306) - ce apreciază că Origen a trăit , aproximativ, în anii 185-253/254 - aflăm informația bazată pe izvoare vechi că el a răposat în al 69-lea an al vieții, pe vremea împăraților romani Gallus și Volusianus (tatăl și fiul), cei ce împreună au domnit între anii 251 și 253. Prin urmare, Origen s-a mutat la Domnul în anul 253, nu în 254 când nu mai erau în viață cei doi imperatori. E posibil ca anul nașterii lui Origen să fi fost 184. La rândul său, Pahomie cel Mare nu a decedat în anul 349 (p. 40), ci în 346 (I. G. Coman, *op.cit.*, III, București 1988, p. 370 ; *The Oxford Dictionary of Byzantium*, III, ed. Al.Kazhdan et alii, Oxford 1991, p. 1549; prescurtat: ODB). Și apoi, acest Cuvios Pahomie nu „printre alții” este organizator al chinoviei (tot p. 40), ci întâiul (I. G. Coman, *op.cit.*, III, p. 370 ; ODB, III, p. 1549; R. Rus, *Dicționar enciclopedic de literatură creștină din primul mileniu*, București 2003, p. 635).

Se cuvenea, atunci când s-a discutat despre mănăstirea sinaită „Sf.Ecaterina” (p. 50), să se fi amintit și de păzitorii ei „valahi”, adică protoromâni de la Marea Neagră (detalii și bibliografie la V.Muntean, *Bizantinologie*, I, Timișoara 1999, pp. 96-97). În cazul patriarhului ierusalimitean Modest, anul 634 (p. 59) trebuie omis ; în acel an funcționa urmașul său. Era necesar, în plus, să se arate că *stâlpnicia* (p. 64, r. 1 de sus) era o excentricitate a monahismului sirian (cf. L.Bréhier, *Les institutions de l'Empire byzantin*, Paris 1970,p. 42o). Adaosul: „al împăraților romani”, de la *Dreptul de ctitorie*, p. 80, este în plus (lipsind în textul transmis Editurii). Bibliografia din p. 105 se poate completa cu cartea lui H.-G.Beck, *Istoria Bisericii ortodoxe din Imperiul bizantin*, trad., București 2012 .

De hatărul acribiei, în p. 107 (la mijloc), este bine să se specifice : secularizarea averilor mănăstirești din timpul lui Al. I. Cuza. Mai sus, pe aceeași pagină, în loc de Meteore e potrivit să se treacă Meteora (vezi Dionysios-mitropolit de Tricca și Stageea, *Ta Meteora*, Atena 1964) . Typikonul, numit

„Tragos”, e datat – în chip oscilant - fie în 970 sau 971 (pp. 113 și 116), fie - exclusiv - în anul 971 (p. 114; în p. 126, n.42 este indicat anul 972). Realmente, acest tipikon s-a redactat în 970 (A. A. Vasiliev, *Histoire de l'Empire byzantin*, I, Paris 1932, p. 445, n.1 ; T.Bodogae, *Ajutoarele românești la Sfântul Munte Athos*, Sibiu 1941, p. 25 ; St.Brezeanu, *O istorie a Bizanțului*, București 2004, p. 184). Pe urmă, mănăstirile Esfigmenu, Xenofont sau Hilandar nu apar „puțin după anul 1000” (p. 114), ci înainte de acea dată (ODB, I, p.224) . Nicolae III Grammatikos nu a arhipăstorit în intervalul temporal 1080-1111 (tot p. 114) , ci între 1084 și 1111 (H.-G. Beck, *Kirche und theologische Literatur im byzantinischen Reich*, München 1959, p. 804). În p. 116 (text, r.1 sub n.18), Pantocrator se va înlocui cu Protaton. În p. 119 (n. 37), o greșeală de tipar: inversarea a două litere; nu e singura scăpare. Ori în text, ori în aparatul critic, în diferite pagini, ne întâmpină și alte inadvertențe: despărțiri nefirești la unele sintagme, lipsa unor litere la termenii elini, rusești (p. 133, n.75 ; p. 136, nota trunchiată nr.77; pp. 138 și 139, n.93; p. 145: în transcriere corectă, spre pildă, *Elassonos Assias*) etc.

Hilandarul, nedatat cu siguranță în p. 132, a devenit cu adevărat „Lavră sârbească” în 1198 (ODB, II, p. 931) . Este exagerat să se considere că expatriarhul constantinopolitan Nifon II a fost și „mitropolit al Țării Românești (1503-1505)” (pp. 136 și 145) . De reținut circumstanța că mitropolia Țării Românești era văduvită de ierarhul său în răstimpul șederii în țară a sfântului Nifon „care a ținut și locul de mitropolit” (cf. Al. Elian, *Bizanțul, Biserica și cultura românească*, ed. V. Muntean, Iași 2003, p. 150). Nu-i reală aserțiunea că Mănăstirea Cutlumuș „nu este mai veche de începutul secolului XIV”(p. 136). *De facto*, este o ctitorie din veacul XII (ODB, II, p. 1158) . Cum Hariton, protos aghiorit și viitor ierarh al Țării Românești, a lăsat trei testamente, era trebuincios să se indice în p. 137 (n.83) despre care din ele este vorba. Mănăstirea atonită Pantocrator nu datează din anul 1350 (p.138) , ci din 1357 (ODB, III, p. 1575). Documentar, Stavronikita apare mai devreme de 1533 (p. 149) , anume în anul 1013, ca primă construcție, fiind probabil ctitorită în secolul al X-lea (ODB, III, p. 1946) . Cum am notat și în alt loc, Xenofont e din veacul X (ODB, III, p. 2209), nu XI (p.150). În anul 1517 , recurgând la limbajul bisericesc , vom rosti că *s-a târnosit* Mănăstirea de la Curtea de Argeș, nu s-a inaugurat (p. 151) . Mănăstirea Esfigmenu nu e menționată în documente întâia oară la 1001 (p. 154), ci în 998 (ODB, II, p. 729). De asemenea în p. 154 (n.159) vedem că *cheirographa* se echivalează forțat cu *documente* sau *acte*, când trebuia cu *manuscrite*. Ca mănăstire nerusească, Pantelimon e mai veche de secolul XII (p. 155) ; s-a fondat, după toate probabilitățile, în veacul al X-lea (ODB, III, p. 1573) .

Ne așteptam ca noile tomuri din colecția numită „Archives de l’Athos” să fie cercetate de către contributorii care au tratat temele respective (titluri

principale la V.Muntean, *Bizanțul...*, pp. 217-218) . În fine, tratatul Sf. Atanasie Alexandrinul trebuia redat astfel: „Cuvânt împotriva păgânilor” (nu „elinilor” ; p. 159). H. Chadwick identic a prezentat scrierea atanasiană, în *The Church in Ancient Society*, Oxford 2001, p. 228: „Against the heathen” . În p. 162, n.3, cunoscutului istoric aromân C. Jireček îi lipsește - la nume - o literă (eroare tipografică) , în timp ce herodotul sârb S. Mileusnici apare de mai multe ori fără *ci* (pp. 169-171 și 177). În p. 179 (r. 3 de sus) a se citi Smolensk, nu Smoleask.

Sinodul uniatist de la Brest-Litovsk nu s-a ținut în 1595-1596 (p. 200), ci în octombrie 1596. Tot în p. 200 (r.13 de sus) e util să se schimbe instituția „patriarhului” cu cea a „patriarhatului” . Întrucât în p. 204 e amintit Lev Tolstoi, trebuia precizat cu privire la curentul paisian că aparține - cum afirma și scriitorul rus (în „Părintele Serghei”), și cum just susțin cercetătorii contemporani nouă - acelei tradiții sau moșteniri „valahe”; în consecință, se recunosc rădăcinile românești ale paisianismului (V.Muntean, *Istoria Bisericii românești*, II, Timișoara 2010, p. 42). Legat, acum, de martirajul din estul României (pomenit la p. 205), sugerăm un adaos: circa 200.000 de membri ai clerului rus (mirean și monahal) au ajuns mucenici între anii 1917 și 1980 (V.Muntean, *Istoria creștină generală*, II, București 2008, pp. 344 și 362-363, pentru bibliografie).

În ce privește ordinul călugăresc cartusian (p. 224), trebuia adnotat anul apariției sale: 1084 (K.S.Frank, *Gründzuge der Geschichte der christlichen Mönchtums*, Darmstadt 1979, p. 71) . Ignațiu de Loyola (p. 233) este de fapt Inigo de Loyola; cf. Miguel de Unamuno, *Agonia creștinismului*, trad., Iași 1993, p. 42, n.1, cu concluzia : „Ignacio a fost o falsă latinizare a lui Inigo” . În sfârșit, în privința Maicii Tereza, „originară din Macedonia”(p. 235), e recomandabil ca, într o nouă ediție, să se puncteze că a fost aromână de neam (L. Miclăuș, *Evoluția spirituală a românilor sud-dunăreni*, Timișoara 2008, p. 81).

Utilizarea unor cuvinte rarissime : *siaj, formatată* etc. (din p. 239 și nu numai) o socotim exacerbată. „Conversiunea” din p. 241 (locuțiune din domeniul bancar ș.a.m.d.) e bine a se transforma în „convertirea” (termen consacrat) . A se preciza, apoi , că autodespotiile (p. 243) nu erau canonice. Privitor la mănăstirile ortodoxe, în număr de 600, „existente pe teritoriul Ungariei înainte de marea invazie tătaro-mongolă” (p. 245), se cade să arătăm că - după I.D.Suciu (*Monografia Mitropoliei Banatului*, Timișoara 1977, p. 44; încă: Mitropolit Nicolae Corneanu, *Quo vadis. Studii, note și comentarii teologice*, Timișoara 1990, p.63) - bizantinistul maghiar Gy. Moravcsik s-a referit doar la Ungaria de Sud și, atunci, cifra o considerăm excesivă chiar dacă le-am taxa (majoritatea) mănăstioare sau schitulețe (p. 247). „Capitolul” din p. 249 (n. 25) a se corija în „capitlu” (sau „capitul”). Bunăoară, o exprimare nefirească, deficitară gramatical, ne întâmpină în p. 260 (sus). Nu este greșită

totuși ideea unor exegeți (cum citim în p. 261, că ar fi), potrivit căreia confederația monastică a Sf. Teodosie a avut - inițial - reședința în Țara Sfântă, mutată ulterior la Verria (referințe bibliografice la V. Muntean, *Monografia Arhiepiscopiei Timișoarei*, I, Timișoara 2012, pp. 68-69).

Zeul suprem al daco-geților se numea - nedenaturat - *Zamolxis*, nu *Zalmoxis* (p. 273) (a se vedea V. Muntean, *Monografia...*, p. 16 și n.29). În aceeași pag. 273, Ptolomeu se va lectura Ptolomeu. Apelativul *pleistoi* din p. 278 se tâlcuiește, mai exact, cu „cei mai însemnați” (M. Bailly, *Dictionnaire grec-français*, Paris 1928, p. 1567 ; compară cu punctul de vedere al lui Gh. Mușu, *Din mitologia tracilor*, București 1982, p. 126). Expresia „sectă” (p. 278 text, r. 2 de jos) nu este adecvată ; trebuie înlocuită cu „tagmă”.

Martirul de la Niculițel, Camasis, nu a fost oriental de obârșie (p. 288), ci daco-roman ; așa a crezut, justificat, regretatul profesor sorbonez Petre Năsturel. Referitor la viața ascetică a audienilor, *mandra* nu se poate traduce - satisfăcător - prin „așezare îngrădită” (p. 293), ci prin „lăcaș mănăstiresc” (G.W. Lampe, *A Patristic Greek Lexicon*, Oxford 1978, p. 826: ”fold of a monastery”). Pentru exemplificare, dicționarul în cauză citează chiar propoziția cu audienii !). Bretanion, sau Betranion (p. 294 *et passim*), neschimbat prin metateză, a fost Vetranion (de la termenul *veteranus* grecizat) ; astfel apare în p. 309. Prea puține descoperiri paleocreștine sunt trecute pe harta din p. 302 (zeci de piese de acest gen, pentru zona Banatului, am înșirat în *Monografia...*, p. 29 și urm.). Sciții nu mai existau în sec. VI, așa că „scitul Vitalianus” (p. 303) trebuie citit „dobrogeanul Vitalianus”, cu origine tracă (I.I. Russu, *Elemente traco- getice în Imperiul roman și în Byzantium, veacurile III -VII*, București 1976, p. 86 ; ODB, III, p. 2182), vestitul general bizantin fiind rudă cu Leonțiu de Bizanț (detalieri la I.I. Russu, *op.cit.*, pp. 89-90 ; V. Muntean, *Spiritualitate bizantină și românească*, Timișoara 2004, pp. 276-277). Vocabula, greșită, „theopasită” (pp. 303 și 304) se va îndrepta în „theopashită”. Apoi, Leontiu (p. 303 text, r. 2 de jos) se va scrie Leonțiu ; avem de-a face cu Leonțiu amintit *supra*. Gherontie (p. 309) trebuia să aibă alături pe Terențiu, cum se mai chema episcopul tomitan. Determinativul lui Sava *Gotul* (p. 312) era firesc să fie încadrat în ghilimele („Gotul”), deoarece a fost de sorginte greacă din Capadocia (M. Păcurariu, *Sfinți daco-romani și români*, Iași 1994, p. 45).

Marele Origen nu s-a dovedit a fi martir deplin (p. 320), ci cvasi-martir (I.G. Coman, *op.cit.*, III, p. 11). Este nenaturală formularea „creștinism scito-geto-dacic” (p. 323), sciții dispărând din istorie până în secolul I după Hristos. Dionisie Exiguul nu moare „cândva între 540 și 550” (p. 334), ci mai precis în anul 545 (M. Păcurariu, *Sfinți daco-romani ...*, ed. a 4-a, București 2014, p. 76). O condamnare a origenismului la Sinodul ecumenic din 553 (p. 337) nu s-a produs însă. Osândirea sa în 553 - a relevat mai de mult Prof. I.G. Coman

(după H.Crouzel) - „n-are valoare istorică și canonică”, deoarece discutate anterior deschiderii oficiale a sinodului, cele 15 anatematisme din 553 (diferite de cele din anul 543 ale lui Iustinian I și ale soborului său local) nu figurează în documentele oficiale ale Sinodului V ecumenic. Parțial, aceste anatematisme sunt copii din opera *Capitole gnostice* ale lui Evagrie Ponticul ; Origen a decedat cvasi-martir și în pace cu Biserica, conchidea același reputat patrolog român (*op.cit.*, III, p. 11).

Prima mănăstire la Constantinopol se ctitorește nu „spre anul 400” (p. 348), ci mai curând, în 382 (ODB, I, p. 579). Dionisie cel Mic nu e „părintele calendarului creștin” (p. 350), ci al erei creștine, cum a subliniat însuși P.F.Patriarh Daniel în prefață (p. 5). Despre originea calendarului creștin și structura sa, la E.Braniște, *op.cit.*, pp. 150-151. În p. 354 (r. 4 de jos), în loc de „isihasm” e necesar a se trece „sihăstrie”, iar în p. 355 (finalul primului paragraf) „isihastă” se va înlocui cu „sihăstrească” .

Ahtum , sau mai degrabă Ohtum (din p. 356), a fost voievod și mai puțin *duce*; era vasal al împăratului bizantin Vasile II Bulgaroctonul. Episcopul catolic Gerard nu s-a instalat la Cenad „după 1030” (p. 356), ci în acel an (Martin Roos, *Die alte Diözese Csanád*, Timișoara 2009, pp.15 și 124). Harta cu monumentele și descoperirile arheologice creștine din veacurile VII-XIII (p. 357), iarăși nu prezintă decât foarte puține locații în cazul Banatului, de exemplu. Două cruci din sec.VII s-au descoperit în spațiul bănățean (Al.Madgearu, *Rolul creștinismului în formarea poporului român*, București 2001, p. 133), nefiind însă înregistrate. Nici localitatea Deta, unde s-a descoperit o cruce din sec. X, nici Moldova Veche (cu acel engolpion din sec.X-XI) (Muntean, *Monografia...*, pp. 33-34) nu sunt inserate în harta cu pricina. După aceea, castrul episcopal Tibiscos (anii 1019-1020), din p. 357, trebuia plasat la Timișoara de azi . Mănăstirea Toson sau Rosani sunt puse în relație cu două nume: Glad și Manuel, dar care nu sunt recunoscute de comentator (p. 358) . E vorba de voievodul bănățean Glad (+934) și de bazileul constantinopolitan Manuil I Comnenul (V.Muntean, *Monografia...*,p.28) . Deși au ființat numeroase mănăstiri în Banat, în sec.X-XIII, pe harta din p. 365 nu vedem menționată niciuna. Este de remarcat că întâia mitropolie a Țării Românești, confirmată de Constantinopol în 1359 (p. 374), a fost precedată de o episcopie ortodoxă cu sediul la Argeș (indicații bibliografice la V.Muntean, *Monografia...*,p. 51, n. 217) .

Nu s-a indicat vechimea celebrei mănăstiri bulgare Rila (p. 387); s-a întemeiat în secolul X (ODB, III, p. 1796). Apoi, nu spunem *jupânul* Ștefan Nemanja (aceeași p. 387), ci *jupanul*... În legătură cu isihasmul de la noi (tot p. 387, sfârșitul paragrafului al doilea), trebuie o nuanță în sensul că - în cursul timpului - nu s-a constatat o continuitate (ne referim la scrierile cu caracter isihast), dacă a fost nevoie de o reînnoire isihastă în sec. XVIII. Prima biserică a Mănăstirii Vodița nu e din sec. XV (p. 392), ci din al XIV-lea veac. După cercetări mai

noi, se pare că Vlad Țepeș nu a fost în gropat la Snagov (p.399), ci la Comana (știri de pe internet). *Samovlastia* nu era un „drept” (p. 432), ci o rânduială anticanonică (V. Muntean, *Bizanțul...*, p. 118), iar catigumenul (*ibidem*) nu înseamnă „un fel de locțiitor”, ci egumen cu hirotonie (V. Muntean, *Bizanțul...*, p. 136). În p. 454 (paragraful 3 de sus), *stare* nu posedă pe ț final. În p.518 (r. 4 de jos, text), după punct a se insera următoarele: De adăugat că la Lipova (jud. Arad) exista o mănăstire, cu primă fundație în preajma anului 1400 (D. Țeicu, *Geografia ecleziastică a Banatului medieval*, Cluj Napoca 2007, p.103). În studiile de specialitate, reglementarea eclesială și a statului privitoare la monahism (p.577) se cheamă *nomocanon*. Procopie Ivașcovici (p. 652) e românul Ivașcu; trebuia specificat acest amănunt. Emilian Kengelac (p. 663) iarăși a fost român: Chenghelaț. Numele Meșinevici (p. 664 text, rândul de sub n.27) e reprodus greșit; trebuia scris Mașirevici. Moise Manuilovici (p. 670) este românul Mănuilă. Sintagma „Mănăstirea din Gai” (p. 675) se va reformula astfel: Mănăstirea din Arad-Gai. În aceeași pag. 675, mai jos, protopopului I. Șuboni îi lipsește Ș. Marcu Muțiu nu a fost numai negustor (p. 676), ci și primar al ortodocșilor timișoreni. La Săraca nu se întâlnește „triconcul de tip sârbesc” (tot p. 676), ci tipul arhitectonic similar de la Curtea de Argeș (vechea biserică, model bizantin) (V. Drăguț, *Dicționar enciclopedic de artă medievală românească*, București 1976, p. 267). Blomberg (la fel, p. 676) este, fără greșală, Blomberger. La Mănăstirea Partoș (p. 677) greșit sunt trecute cele 5 rânduri ce privesc de fapt Mănăstirea Sângeorge (vezi p. 661). Mănăstirea Zlatița nu s-a zidit în secolul XIX (p. 677), ci în al XVIII -lea.

La Săraca s-a arătat corect că a pictat și un Chiriac (p. 677); trebuia însă să se menționeze că era porecla talentatului zugraf Nedelcu Popovici (V. Muntean, în *Altarul Banatului*, 1-3 /2014, p. 79). „Rășluirea Moldovei” (din p. 681, jos) se impune a fi substituită cu locuțiunea următoare: „răpirea Basarabiei”. Privitor la „eminentul ierarh Melchisedec Ștefănescu” (p. 734), lipsește - la bibliografie - teza doctorală a lui Al. Ioniță, intitulată *Episcopul Melchisedec Ștefănescu al Romanului. Viața și activitatea (1822-1892)*, București 1992. Mănăstirea Bezdin nu s-a construit în sec. XIV (p. 825), ci în veacul XVI (D. Țeicu, *Geografia ecleziastică a Banatului medieval*, Cluj-Napoca 2007, p. 69). În p.848 (r. 2 de sus), în loc de 1994 trebuie 1934. La schitul „Sf. Ilie” de pe Muntele Mic nu se află „o mică obște de călugări” (tot p. 848), ci doar un unic viețuitor. Despre același schit se dau informații asemănătoare și în p. 860, deci o repetiție inutilă (nu e singura, în genere vorbind). După aceea, rândurile 3 și 4 din p. 995 se vor transfera în p. 998, la rubrica „Episcopia Caransebeșului”, iar expresia „În primul rând” se va omite, în locul ei punându-se „Pe urmă, tot...” Situația zidirilor mănăstirești din Eparhia Devei și Hunedoarei (pp. 1001-1002) va fi încadrată în alt loc, căci

(în urma unei hotărâri sinodale din ianuarie 2012) această episcopie nu mai face parte din Mitropolia Banatului.

Indicele, din nefericire, este incomplet ; are și el unele inexactități. În drept cu Gh. Cronț (p. 1012), trebuie adăugat că a fost un istoric al dreptului; opera sa este înfățișată succint în „Instituții feudale din Țările Române. Dicționar”, coord. O. Sachelarie și N. Stoicescu, București 1988, p. 537 (autorul putea să aibă un medalion și în „Dicționarul teologilor români”). *Dibiscos - Tibiscos* este indubitabil Timișoara, nu simplul „Timiș” (p. 1013) . Lui Domițian (p. 1013) îi lipsește ț. Feredeu nu este în Banat (p. 1014) , el fiind localizat mai sus de Mureș. André Guillou n-a fost teolog (p. 1016) , ci bizantinist. *Hierotheos* și *Ierotei* apar de două ori în p. 1017 , o dată ca mitropolit, a doua oară ca episcop ! „Izvorul Miron” nu se găsește în jud. Caraș- Severin (p. 1019), ci în jud. Timiș. Mesici nu este în Banatul nostru (p.1021), ci în Serbia. Nifon II n-a fost mitropolit al Țării Românești (p. 1023) , ci numai organizator al Mitropoliei muntenești. N.Oikonomides nu e teolog (p.1024), ci bizantinist. Optina (*ibidem*) e în Rusia (nu Rsuia). Oroszlámos (tot p.1024) nu este în Ungaria, el fiind Maidanul din Serbia, iar G.Ostrogorsky nu-i bizantinolog rus, ci sârb cu activitate la Belgrad (avea totuși obârșie rusă). Fr.Pall nu este istoric maghiar (aceeași p.1024), ci român – cum îl prezintă și Enciclopedia istoriografiei românești (*sub verbo*). Stavropighia Peri, azi în ruină, nu e în România (p.1025), ci în Ucraina. *Rosani* (p. 1028) trebuia pus în raport cu *Toson* (p.1032) , fiind vorba de același așezământ mănăstiresc. Roussean (p. 1028) este Rousseau (alte inadvertențe de tipar nu le mai evidențiez; diortositorii posibilei noi ediții vor sesiza și corija ușor scăpările respective). Emil Turdeanu nu trebuie privit ca istoric de rând (p. 1032) , ci ca filolog și istoric literar (vezi D.Zamfirescu, *Un savant cercetător al literaturii române vechi*, în volumul său „Contribuții la istoria literaturii române vechi”, București 1981, p. 262 și urm.). Mănăstirea Voivodinț nu este în Banatul românesc (p. 1034) , ci în cel sârbesc, iar Zlatița nu se află în Serbia (p. 1035), ci în jud.Caraș -Severin.

Sperăm ca remarcile de mai sus să fie luate în seamă , când se va edita din nou această foarte interesantă și prețioasă carte.